

рою тоталітаризованої ідеологічної трансформації української суспільної правосвідомості у державно-правову та доказом домінанти останньої у загальній звичасвій українській правовій свідомості та культурі. Вважаємо, що подальші дослідження зазначених питань сприятимуть актуальному дослідженню природи української правової свідомості та культури.

Список літератури

1. Падох, Я. Суди й судовий процес старої України. Нарис історії [Текст] / Я. Падох. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів: Index, 2008. – С. 46–47.
2. Полонська-Василенко, Н. Історія України [Текст] / Н. Полонська-Василенко. – К.: Орда, 1993. – Т. 1. – С. 59.
3. Праці Комісії для вивчення історії західноруського та українського звичаєвого права ВУАН [Текст]. / У 8 т. – К. : Орало, 1930. – Т. 4. – С. 89.
4. Пивоваров, Ю. Послесловіє к “Цивілізму” В.С. Нерсесянца [Текст] / Ю. Пивоваров, А. Фурсов // Рубежи. – 1996. – № 4. – С. 154–158.
5. Проблеми общей теории права и государства [Текст] : учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2006. – 814 с.

Отримано 15.03.2009. ХДУХТ, Харків.

© І.В. Дмитрієнко, Ю.М. Дмитрієнко, 2009.

УДК 159.922:316.64:165.242.2

Ю.М. Дмитрієнко, канд. філос. наук, проф.

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АРТЕФАКТІВ І АРХЕТИПІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ

Запропоновано вперше визначення, аналіз стану та перспектив становлення і розвитку артефактів та архетипів української правової свідомості та культури.

Предложено впервые определение, анализ состояния и перспектив становления и развития артефактов и архетипов украинского правового сознания и культуры.

Definition, the analysis of a condition and prospects of formation and development of artefacts and archetypes of the Ukrainian legal consciousness and culture is offered for the first time.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Оцінюючи рівень можливостей чинної нормативної та ідейно-світоглядної бази реальних і потенційних детермінант становлення й розвитку української

правової свідомості та культури, зазначаємо, що серед усіх детермінант та духовно-матеріальних основ правової свідомості, які інтерпретують суттєві властивості та напрямки її історичного та сучасного становлення та розвитку, чільне місце належить конкретно-історичним, духовним, матеріальним та іншим артефактам [1]. Саме за артефактами та архетипами української правової свідомості, як ні за чим іншим, які за багатьох умов, обставин та причин виникнення, становлення, модернізації та розвитку феномена, явища та процесу української правової свідомості як основи процесуального права та як процесуальне право, тотожні, автентичні та ідентичні артефактам та архетипам правової культури, бо створені за одними й тими ж правовими рефлексіями пізнання та віддзеркалення правової дійсності як такої, виникає можливість якісно визначити та оцінити становлення й розвиток української правової дійсності. На жаль, артефакти та архетипи української правосвідомості, як і будь-якої іншої, не досліджені навіть на рівні термінів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нам не вдалось виявити ані іноземних, ані вітчизняних досліджень артефактів та архетипів ні правової свідомості у загальному контексті, ні української правосвідомості зокрема. Дана тематика пов'язана з основними напрямками сучасних державно-правових перетворень та досліджень, наприклад, із держбюджетною темою наукових досліджень Київського національного дослідницького університету ім. Т. Шевченка “Формування механізму адаптації українського законодавства у галузі захисту прав і свобод громадян до законодавства Європейського Союзу”.

Мета та завдання статті. Метою статті є визначення, інтерпретація та верифікація у теоретико-практичному контексті артефактів та архетипів української правової свідомості та культури, визначення можливостей дослідження конкретно-історичного становлення й розвитку української правової свідомості та культури у контексті її артефактів та архетипів, виявлення їх істотної специфіки як специфіки актуального механізму правового дослідження, праворозуміння та регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Артефакт (від лат. *artefactum* – штучно витворений) – це “процес новоутворення, не властивий будь-якому організму за нормальних умов, що викликається самим методом його дослідження”. У мікроскопії (на відміну від електронної) до артефактів відносять, наприклад, утворення, що з'являються у тканинах або клітинах у ході обробки препарату. В експериментальній та судовій медицині артефактом називають штучно викликані та підтримувані патологічні процеси (наприклад, з метою

стимулювання певних юридичних процесів). У рентгенодіагностиці артефакти утворюються на знімках у вигляді “потойбічних тканин, щр виникають, наприклад, у результаті технічних похибок під час обробки плівок або неправильного їх зберігання” [2, с. 262]. “Архетип – у мові - протоформа, прототип, що гіпотетично реконструюється або, фактично, є засвідченою мовною формою, яка стає першоджерелом для її подальших розвиткових форм” [3, с. 290]. Великий тлумачний словник сучасної української мови так визначає “артефакт” як правове поняття та правову категорію: “Артефакт – це утворення або процес, що виникає під час дослідження організму, не властивий йому за нормальних умов” [4, с. 24]. Великий енциклопедичний словник (1991 р.) так визначає та пролонгативно інтерпретує правове поняття “архетип”: “Архетип – (від грец. – початковий образ) – 1) у давньоантичній філософії (Філон Олександрійський) – прообраз, ідея. У системній психології К. Г. Юнга – початкові психічні структури, образи, що формують зміст так званого “колективного” несвідомого, які є основою загальнолюдської символістики, міфів, казок, інших витворів фантазії, у тому числі художньої; 2) найбільш давній, не відомий нам текст, до якого наблизатимуться пізніше тексти писемної пам’ятки; 3) мовна форма, що гіпотетично реконструюється або фактично засвідчується як вихідна, початкова для пізніх її продовжень” [5, с.78]. У нашому контексті артефакти та архетипи української правосвідомості можуть бути матеріальними та духовними, але, підтримуючись нашої традицією, методологією, технікою та технологією дослідження процесів історичного й сучасного становлення та розвитку української правосвідомості, артефакти більшою мірою, у широкому їх розумінні, характеризують процеси матеріального, а архетипи більшою мірою – духовного становлення та розвитку правової свідомості. До артефактів, за проведеними дослідженнями, відносимо матеріальні пам’ятки становлення та розвитку українського права: давні збірки нормативно-правових актів, філософсько-правові твори, предмети давньоісторичного побуту, археологічні пам’ятки історичного становлення, розвитку України як держави, суспільства та соціуму, як цивілізації та об’єкта, суб’єкта вітчизняної та світової правової культури та ін.

До архетипів історичної та сучасної української правової свідомості відносимо гасла, тексти давніх нормативних актів, філософсько-правових творів, давні та сучасні правові ідеї, ідіоми, традиції, давні пісні, художні твори, які висловлюють, формують та стверджують правові ідеї в художніх творах, картинах, віршах та ін. У вузькому значенні архетипи більш конкретизують артефакти, надають їм конкретно-історичної юридичної фактуальності, пунктуальності, лінгвоіс-

торичної, мас-медійної та пропагандистської наповненості, довершеності та детальності. У перспективному детермінантному відношенні за пропорційним обсягом, об'ємом, наприклад, складових пропорцій формули української правової ідіоми - правосвідомості - норми права, та національно-ментальною щільністю впливу на широку конкретно-історичну правову реальність як довершену в часо-просторовій площині спільність первинних і вторинних суб'єктів правосвідомості та на вузьку правову реальність, обмежену домінуючою позитивною правовою концепцією у певному традиційному або нетрадиційному суспільстві, матеріальні, духовні артефакти та архетипи правової свідомості презентуються в різнофункціональних взаємовідносинах симетрії, асиметрії, опозиції. Так, наприклад, за різним правовим станом симетрії, асиметрії та опозиції первинних і вторинних суб'єктів правосвідомості (фізичних і юридичних осіб), масовим, специфічним, особливим правовим станом їх правової свідомості, реалізованої або як типова правосвідомість (традиційні суспільства, некризовий цикл соціальної активності, відносна самостійність правосвідомості), коли переважають процеси симетричних взаємовідносин між суб'єктами, об'єктами та предметами правосвідомості, що реалізовані у домінанті артефактів, залежності її архетипів від останніх, або як нетипова правосвідомість (нетрадиційні суспільства, кризовий цикл соціальної активності – девіантна правосвідомість, абсолютна самостійність правосвідомості), коли переважають процеси асиметричних, опозиційних взаємовідносин між суб'єктами, об'єктами та предметами правосвідомості, що реалізована в домінанті архетипів, залежності її артефактів від останніх, можна здійснити різнотривалі прогнозування сучасного становлення та розвитку української правової свідомості.

У такому контексті та за таких підходів до вивчення складних процесів історичного та реального становлення та розвитку української правової свідомості доцільним є порівняльне дослідження масової, колективної, індивідуальної правової свідомості, її первинних і вторинних суб'єктів за такою схемою: 1) виявити конкретно-історичну динаміку загальних, особливих, специфічних рис, властивостей історичної та сучасної правової свідомості, динаміку їх конкретної історичності; 2) дослідити пріоритети та детермінанти зв'язку та взаємозв'язку правової свідомості з мовною свідомістю; 3) виявити конкретно-історичну специфіку формули української правової ідіоми - правової свідомості - норми права; 4) відслідкувати причини, наслідки, пріоритети, детермінанти та тенденції перенесення різних форм правової свідомості, механізми такого перенесення, динаміку та специфіку, пов'язати форми правової свідомості з процесами асиметричності –

симетричності - опозиційності формотворення актуального змісту правової свідомості; 5) виявити місце, роль та значення циклів соціальної активності правової свідомості у механізмі правового регулювання суспільних відносин, у механізмі конкретно-історичного здійснення процесів асиметричного, симетричного, опозиційного становлення та розвитку української правової свідомості, урахувавши наші підходи до теоретико-практичної ідентифікації процесів становлення, розвитку правових рефлексій – процесуальних основ правової свідомості. У процесах конкретно-історичного становлення української правової свідомості формально домінують первинні (персоналістично визначені, як правило, нехаризматичні правові індивідууми, лідери) суб'єкти правової свідомості, їх ідеологічні права та свободи (юридичні особи, владні юридичні особи), їх філософсько-правові твори та створені ними нормативно-правові акти, які не тільки не порушують ментальних прав та свобод первинних її суб'єктів (фізичних осіб), але навпаки, вони підтримуються, захищаються та звеличують вторинними. При цьому ментальні права первинних суб'єктів правосвідомості та ідеологічні права вторинних суб'єктів правосвідомості, як правило не порушені ні первинними, ні вторинними суб'єктами правової свідомості у масовому, колективному, специфічному та особливому відношенні до будь-кого чи будь-чого, а також не принижені. Як правило, під час процесів становлення правової свідомості говорять про рівні можливості для всіх, про те, що право однакове для всіх - багатих та бідних, начальників та їх підлеглих, домінують артефакти правосвідомості, а архетипи їм підпорядковуються. При цьому ментальні права первинних суб'єктів правосвідомості принижені (низька заробітна платня, мала пенсія, відсутність можливості захищати свої права та свободи, репресивне законодавство), у наявності – стійкий захист прав вторинних суб'єктів правової свідомості на конституційному рівні, але формально декларовані права та свободи, наявність такої ситуації, коли існують “добрі” закони, але вони недостатньо ефективно чи патологічно функціонують або спрацьовують, захищаючи тільки ідеологічні права вторинних суб'єктів правової свідомості. За процесів же розвитку правової свідомості її вторинні суб'єкти намагаються, як правило, набувати власної домінанти у правотрансформаційних процесах за рахунок поліаспектного приниження, уцімлення та асиміляції ментальних прав первинних суб'єктів, намагаючись у такий спосіб ідеологічно, масмедійно та пропагандистськи підвищити свій онтологічно, гносеологічно та аксіологічно вторинний статус. Вони домінують, але їх роль у суспільстві згасає. У ході розвитку правосвідомості, як правило, поступово збільшується домінанта первинних суб'єктів правової свідо-

мости, її архетипи (гасла, пропаганда, релігійні правові рефлексії, розвиток приватної власності, правової та духовної індивідуальності, правових ідеалів, пов'язаних зі становленням нової правової традиції та нової правової спадкоємності). Процеси становлення характерні для традиційного суспільства, розвитку – для перехідного та постперехідного нетрадиційного суспільства, яке у розвиткових процесах наближатиметься до традиційного. Вважаємо, що як для процесів становлення, так і для процесів розвитку правової свідомості, характерним правовим поняттям та правовою категорією є наявність або відсутність категорій “мета” та “правова мета”, яка або характеризує, або не характеризує саму наявність чи відсутність процесів становлення та процесів розвитку правової свідомості.

За сучасного конкретно-історичного періоду становлення та розвитку української правової свідомості виокремлюємо такі періоди її розвитку: посттоталітарний перехідний (1990-1996 рр.), постперехідний (1996-2004 рр.) та демократичний (з 2004 р.). Отже, колишніх радянських правовідносин давно не існує, які раніше добре врегульовувались нормами колишнього соціалістичного права та закону, але в умовах пострадянської часо-просторової дійсності досить широкий пласт старої нормативної бази продовжує врегульовувати за старими нормами - нові, наприклад, трудові відносини та інші, які вимагають зовсім іншого правового регулювання, що враховувало б нові потреби та вимоги правового сьогодення. У суспільстві та суспільно-правовій свідомості домінують не правові, а ідеологічні, політичні та вузькокорпоративні початки (що можуть мати й неправовий характер), побудовані на антагоністичних правових інтересах, вимогах, потребах і перспективах. Така негативна правова процедура актуальних трансформативних змін української правової свідомості призводить до того, що в незалежній українській державі, яка прогресивно модернізується, продовжують домінувати, перш за все, у правопроцесуальній архітектоніці правозмін, як і за колишнього радянського українського часо-простору, суб'єктивно-правові (позитивно-правові) форми правосвідомості та правової культури, які характерні, як правило, для стабільного традиційного суспільства з міцною правовою традицією, ідеєю, ідіомою, ідеологією, ментальною основою усталеної правової культури, що відбиті у відповідній формі державно-правової свідомості. Останні згенеровані її первинними суб'єктами – виробниками чи донорами форм-стандартів правової свідомості як тих зразкових моделей світових форм правосвідомості, що можуть переноситись у інші світові правові часо-простори нетрадиційних суспільств, зі слабкою правовою традицією, ідеєю, ідіомою, ідеологією та ідеологічною основою

правової культури. На той час для будь-якого нетрадиційного суспільства, що завжди трансресивно (з обов'язковим виходом за межі якихось статичних розиткових параметрів, перш за все, традиційного позитивного правоусвідомлення) модернізується та вдосконалюється, характерні неопозитивні форми правосвідомості які оптимальні, як характеризують проблему виходу не тільки українського права, але й усієї України з ситуації кризового становлення та розвитку.

Висновки. Таким чином, вихід України з кризового правового розвитку, парадигмально відбитого на рівні маргінальних правових рефлексій як рефлексій девіантної правосвідомості, обґрунтування сучасною теорією управління оптимальних моделей соціального розвитку української незалежної держави як форми української правової свідомості (П. Новгородцев. І. Ільїн, Г. Гегель, М.І. Козюбра та ін.), формування розвиткових програм різної перспективи вимагає активних інноваційних дій та активного широкого міждисциплінарного мислення, заснованого на інтеграції наук, філософсько-методологічного їх обґрунтування. У цьому плані різноджерельне історичне та сучасне моделювання інноваційних процесів на ґрунті вивчення та вживання у наукових дослідженнях знань зі становлення та розвитку артефактів та архетипів української правової свідомості та культури займає особливо важливе місце як оптимальний, високотехнологічний метод наукового аналізу, синтезу і передбачення у найактуальніших перспективах сучасної теорії державно-правового управління, що вивчає становлення та розвиток перехідної української правової свідомості (або її перехідних форм). Вважаємо, що подальше вивчення зазначених питань сприятиме активному визначенню нових правових понять та категорій, що більш об'єктивно висвітлюватимуть нові властивості артефактів та архетипів української правової свідомості та культури.

Список літератури

1. Большая советская энциклопедия [Текст] Т.1. / под ред. А. М. Прохорова. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1970. – 632 с.
2. Большая советская энциклопедия [Текст] Т.2. / под ред. А. М. Прохорова. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1979. – 875 с.
3. Большая советская энциклопедия [Текст] Т.3. / под ред. А. М. Прохорова. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1975. – 752 с.
4. Великий глумачний словник сучасної української мови [Текст] / за ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь, 2004. – 1426 с.
5. Большой энциклопедический словарь [Текст] Т. 1. / под ред. А. М. Прохорова. – М. Советская энциклопедия, 1991. – 864 с.

Отримано 15.03.2009. ХДУХТ, Харків.

© Ю.М. Дмитрієнко, 2009.